

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIV/3

**БЕОГРАД
1980.**

вештајима, молбама. А говоримо и о: писаној заоставштини, писаним споменицима и сл. Дакле, и раније је придев писани био у употреби. Ако бисмо више обраћали пажње управо на писменост онога што је написано, лакше бисмо се кретали кроз шуму дописа, написа и прописа. Нажалост ту има доста написаног а мало писменог.

Да ове значењске измене нису ништа ново у језику, то није потребно ни доказивати. Да се у то уверимо довољно се присетити значења неких речи какво налазимо код Вука и значења које те речи имају данас, првенствено у језику урбаних средина (уп. нпр. значења речи књига и кола). Због тога не би требало да нас збуњује ни разграничавање на значењском пољу придева *ѝисмен* и *ѝисан*. Та два придева могу бити истозначни, али не морају бити истозначни. Писан/писани има шире значењско поље од придева писмен/писмени. Писаног има доста у нашем животу, али је мало ту писменог. Уколико се у таквим синтаagmaма жели истицати само начин на који се нешто саопштава, то јест: не говорном речју него писаном речју, ту сасвим лепо одговара и придев: писани, уколико, пак, такав начин изношења мисли тежи и за квалитетом, за оценом онога што се даје писаним путем, ту више одговара онај други придев: писмен. Ако бисмо прихватили такво значењско разграничавање ових двају придева, дали бисмо већи значај писмености као квалитативној осбини онога што је написано. А, то није потребно ни доказивати, мало је онога што се данас напише за које бисмо могли рећи и да је писмено написано. Другачије речено, овим раздвајањем писменог од писаног скренули бисмо, можда, пажњу онима који много пишу и на ту страну њихове писане речи. А то не би било сувишно. Поготово данас када нас са свих страна засипају бројним рефератима и извештајима у којима се тешко сналазе и најписменији.

А. Пецо

ДИСТИНКТИВНА ВРЕДНОСТ ПРИДЕВСКИХ ОБЛИКА ПИСАН, ПИСАНИ И ПИСМЕН, ПИСМЕНИ

На једно сасвим конкретно питање које се ту и тамо поставља у вези са неким облицима наведеним у наслову, на такво као што је: треба ли и ваља ли употребљавати придев *ѝисмени* у изразима као што су: *ѝисмени задатак*, *ѝисмена вежба* и сл. или би, пак, било боље уместо придева *ѝисмени* употребити придев *ѝисан* (дакле: *ѝисана вежба*, *ѝисани задатак* из српскохрватског језика итд.) једва да је могуће одговорити изравно са — да или не, а да се прелодно не уоче извесне чињенице које овај проблем осветљавају целовитије.

Сумња у ваљаност придева *ѝисмени* у спрези са именицама типа *задатак*, *вежба*, *тест* и др. (које се често срећу у школском животу) проистиче, у ствари, из схватања семантичке вредности придева *ѝисмен*.

Значење овог придева најчешће се разуме на начин на који се његово значење тумачи и у Речнику Матице српске, тј. као (1) „који уме, зна граматички правилно писати и говорити“¹, односно (2) „који уме, зна читати и писати“² и (3) „који не садржи граматичких и стилстичких грешака.“³

Прва два значења подразумевају квалификацију која се може приписати каквом лицу, дакле указују на писменост, описмењеност некога, па самим тим остају ван оквира нашег тренутног интересовања. Треће наведено значење је оно које би могло доћи у обзир као релевантно за наш случај. То је управо оно значење које изазива дилеме, јер би, сходно њему, синтагму „писмени задатак“ требало разумети као: задатак који не садржи стилских, граматичких, ортографских и сл. грешака, који је у том погледу написан коректно, који, евентуално, треба да има и литерарне квалитете и др. Да би се избегли овакви неспоразуми, те у циљу тачнијег исказивања ствари помишља се на то да би можда придев *ѝисмени* ипак ваљало заменити придевом *ѝисани* (дакле — „ѝисани задатак“, а не — „ѝисмени задатак“ и сл.). Иако на први поглед ово изгледа можда разумљиво, оваквом се разумевању детерминативне семантике придева и његове употребе могу учинити и извести приговори.

Начелно, одмах ваља истаћи да се овде не ради о два придевска облика, о облицима *ѝисмени* на супрот *ѝисани*, већ о четири: о дужем облику *ѝисани* и његовој краћој форми *ѝисан*, те о дужем облику *ѝисмени* и краћој варијанти *ѝисмен*. Сваки од њих има своје особености које у овом случају треба имати у виду и које не би требало пренебрегнути (мада се двојаки облици обично у речницима не показују). О тим особеностима управо желимо да поговоримо.

1. У речнику Матице српске за облик *ПИСАН*, *-а*, *-о* наводи се: (1) „трпни придев од писати“ и (2), као покрајинско значење: „шарен, ишаран: ~ јаје“.⁴ Остављајући по страни ово друго значење („шарен“⁵),

¹ Речник српскохрватског књижевног језика, изд. Матица српска, Нови Сад, 1971, књ. IV, с.в. *ѝисмен*, значење 2.б. потврђено примером: Тко узима перо у руке да пише, ваља да зна писати, ваља да позна језик којим пише. . . ваља да је *ѝисмен* (Језик, Згб., 1957).

² *Ib.*, под значењем 2.а. илустровано примером из Домановића: Иако није био *ѝисмен*, ипак је деда-Мијат ценио школу и науку.

³ Са примером као потврдом: [Лазаревићеве] ствари знатно [су] *ѝисменије*, књижевније, углађеније но што су остали радови српске прозе (Скерлић). Посебно је у тачки 5. дат пример: Лакоше вичу на наш писмени језик — и објашњен дефиницијом „књижевни“ (исп. о томе касније). Значења — дефинисана (1) као фигуративно: „који поседује потребно знање и искуство у чему“ (2.в.) и (2) „који се односи на писмо, на лист“ не узимамо у посебно разматрање, јер се не удаљују битно од оних која ћемо разматрати.

⁴ Речник Матичин издавају ово значење, мада без стварних разлога, јер је и то трпни придев од глагола „писати“; одговарајуће значење дато је у том речнику код глагола *ѝисајти* у тачки 5. с објашњењем „сликати“ и ознаком „заст.“ (= застарело). У ствари значење је покрајинско и боље би га било објаснити са „шарати, цртати,

произлази да је форма „писан“ граматички дериват глагола, трпни глаголски придев, који, опет, као такав, указује на стање именице после вршења или извршења дате глаголске радње, а евентуално и на својство које је стечено вршењем глаголске радње (исп. „књига је прочитана“ / „прочитана књига“ (без измене квалитета књиге извршењем радње): „колач је печен“ / „печен колач“ (радња је реализована, последица може бити и измена општег квалитета, стицање и других својстава осим стања испечености). Сходно овоме, претпостављена синтагма: *писан задатак* морао би се разумети као задатак који је већ писан (написан), а такав („писан“) задатак не може се задати ђацима, јер они тек треба да га (на-)пишу, а тек кад га напишу он може бити и јесте „писан“. За ово не треба, свакако, наводити примере. Њих налазимо свуда, и не само у овог трпног придева.

2. Унеколико се слика мења ако поглед пренесемо на дужи облик, тј. на форму *ПИСАНИ*. Својство је, наиме, многих придева, па и трпних, да у облику тзв. одређеног придевског вида обогате своју семантику и постану носиоци ознаке не само оне особине коју својом семантиком значе, већ указују на посебан квалитет у оквиру којег сама особина придева фигурира као једна од низа других које се ту подразумевају (исп. *печени колач* : *пресан колач* где се акцијом печења добило много тога, а не само испеченост; док се у одредбама типа „бели лук“ сасвим јасно придевом идентификује тип, врста (лука) уз присуство и особине (бео), дотле је у случају „црни лук“ својство („црн“) сасвим апстраховано као присутна особина; супротно овоме: „бео, одн. црн лук“ значило би: лук „беле“, одн. „црне боје“, придев сведен на само ту особину)⁶.

У склэпу оваквог виђења ствари „писани задатак“ морао би означавати посебан тип задатка, који осим што је у вези са писањем има и друга латентна својства. У том случају таква синтагматска, атрибутска употреба облика „писани“ била би оправдана. Типолошка детерминација, међутим, начелно подразумева рашчлањеност неког предметног садржаја на бар две врсте, при чему се одредбом дати тип одваја или супротставља другоме („бели лук“ : „црни лук“, „печени колач“ : „пресни колач“ и сл.). У нашем случају „писани“ би као семантички опозитум могао бити супротстављен одредбама: „неписани“, „усмени“, „живи“ и сл. што је битно као податак кад се просуђује о употребној вредности квалифика-

сликати и сл.“ чему одговара и трпни придев у примерима овог значења као: Дечко [је] висан, / Леп ко *писан* (Кошутих Р., Без гроба. . . , Бгд. 1939, 104). — Збирка оружја: двије ловачке пушке, пар *писаних* кубура (Драженовић Ј., Дјела, Згб. 1947, 2/370). — Двери [су] нове, скоро *писане* (Борђевић Т., Наш народни живот, Бгд. 1931, 121) и сл.

⁵ Исп. и примере у Речнику Матице, који претпостављају и друга значења.

⁶ Исп. о томе детаљно код мене: Е. Ф., Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог, књ. XXIX/3—4 Бгд. 1973, 379 и даље.

тива. Мада се обличка дистинкција у нашем језику (обличка опозиција одређеног и неодређеног придевског вида) углавном види и одржава у придева мушког рода, и то у номинативу у њему једнаком акузативу једине⁷, биће по свој прилици могуће осетити и на основу језичког осећања да се у примерима који следе (а узети су из картотеке Речника САНУ) управо ради о оваквој типолошкој функцији и значењу придева „писани“:

— Овај наш троимени народ један [је] и исти, по крви, по језику говорном и *писаном* (Правда 1917, 195/1). — Наш књижевни језик нема велику *писану* традицију (Наша књижевност, 1946, 1/221). — Од њих је Марковић научио да је *писана* реч велики рушилац (И., 3/39). — Свакоме је слободно изразити своје мишљење путем речи, живе или *писане* (Устав, 1931, 8). — Стеван је први почео давати земљи *писане* законе (Вукићевић М., Историја српског народа у слици и речи, 1912, 91). — *Писано* црквено право (Милаш, Православно црквено право, Мостар 1902, 10). — Све [је] Доситије већ дизао на значај *писаног* блага, књижевне тековине (Гавриловић А., Доситије Обрадович, Бгд. 1900, 117). — Мало гдје се *писани* закони налазе у . . . опрјечи са . . . потребама . . . живота (Богшић В., Зборник садашњих правних обичаја у јужних Словена, Згб. 1874, 1/IX). — Командант . . . има . . . подофицира, за ношење усмених заповести, а за *писане* по 1—2 војника (Ратник, 1883, 107).⁸ Овоме се могу додати и општепознате употребне вредности придева *писани* у спојевима као: *писани* споменици, *писани* историјски извори, *писани* материјали, *писана* књижевност, *писана* литература и сл. са истим семантичким потенцијалом као и у наведеним примерима.

У светлу ових примера, међутим, „писани задатак“, „писана вежба“ (из српскохрватског, математике и сл.), „писани тест“ и сл. нема пуног оправдања, јер би таква употреба придева претпостављала типолошку опозицију које, међутим, нема или бар није типична у школској терминологији (није, рецимо, распрострањена типска подела на: „писани задатак“ насупрот (терминолошки казано) „усмени задатак“, „писани тест“ насупрот „неписаном“, „усменом“ или др. типу теста итд.

3. Трећи облик који узимамо у разматрање, придев *ПИСМЕН*, у неким својим значењима већ смо показали у почетку излагања, наводећи ситуације које с овим придевом указују на способност одн. квалитет нечије писмености, дакле управо на оно што би требало избећи кад је реч о „задатку“, „тесту“ и сл. Нема у овом тренутку потребе да овај тип

⁷ Исп. Е. Фекеге, *ib.*, стр. 463 и даље.

⁸ Придев „писани“ има и још једно, мање истина, фреквентно значење, али ипак веома познато, а то је — „суђени“, „досуђени“. Оно се налази, углавном, у изразу: „писано ми (ти, му и сл.) је“ као што је у примеру: Време [је] да се гине — ваљда је тако *писано* (Наша књижевност, Бгд. 1946, 2/544), — Бог зна, можда ми је она *писана* (Кнежевић Л., Сјенјеквић Х., Потоп, 3/57). — *Писани* дан, хануме (Нушић Б., Сабрана дела, књ. XI, 140).

значања потврђујемо посебним примерима из грађе, јер ово значење није спорно када се налази у спрези са именицама које значе бића. Додаћемо ипак толико да је за ово значење искључиво карактеристичан краћи облик придева (дакле — „*йисмен* човек“), а не дужи („*йисмени* човек“). Ово је битна одлика овога значења, утолико више што је краћа форма дистинктивна у односу на дужу.⁹

За именичке појмове, пак, који не значе бића (способна да буду писмена) већ предмете, који могу бити само у каквој вези са писмом или писањем, могу доћи у обзир два значења (како их наводи и Матичин речник): (а) „који не садржи граматичких и стилистичких грешака“ и (б) (које се у Матичином речнику наводи као прво и основно): „изражен писмом, написан“.

Каогод и у случајевима када се придев „писмен“ ставља уз појмове типа „човек“, тако и овде, када су у питању предметни појмови — за обележавање коректности текста употребиће се придев *йисмен*. У грађи нисмо нашли знатнијих примера за ово значење, мада је оно, иначе, врло уходано (истина, рекли бисмо најчешће у оквиру именског дела предиката). Овоме би значењу одговарали примери типа: [Лазаревићеве] ствари знатно [су] *йисменије*, углађеније но што су остали радови српске прозе (Скерлић Ј., Писци и књиге, Бгд. 1907, 2/25). — У свима . . . уџбеницима композиције стоји да *йисмен* састав мора имати јединства (Наш језик, н.с. 2/303).

За ово значење, у ситуацијама када се таква дистинкција може начинити, карактеристичан је, дакле, краћи облик придева (*йисмен*, не — писмена), јер је краћи облик придева управо она форма која, начелно, увек инсистира на датоме, придевом казаном својству без икаквих других детерминативних елемената (упућивања на одређеност појма или на типолошку, номенклатурну рашчлањеност), тако да се његово значење дистинктивно одмера према семантичким антонимима као: *нейисмен*, *некоректан* (у граматичком, стилистичком и сл. смислу).

4. Друго значење, дефинисано у Матичином речнику као „изражен писмом, написан“, потврђено је у њему синтагмама: „*йисмени* задатак, ~ пријава, ~ жалба, ~ саопштење, *йисмени* извор (споменици)“. Иако је ово прво по реду наведено значење у Речнику *s. v. йисмен*, у ствари се ради о значењу за које се иначе у речницима каже (то је иначе пракса и Матичиног речника) — да се придев употребљава обично у *одређеном виду* (уколико се већ и сама одредница не успоставља у томе виду). И наведене синтагме, а и грађа Речника САНУ указују на то да предодређени облик за ово значење јесте облик ПИСМЕНИ.

⁹ Ово, дакако, није својство само овог придева. Исп. о томе, Пешикан М., „Одредни придев у српскохрватском језику“. . . Наш језик VIII, 171—174, а и код мене: исто, стр. 398 и 510.

Исп. примере:

Дисциплинарне су казне. . . : *Писмени* укор (Порста, Бгд. 1881, год. II, 7). — *Писмени* задатак, [је] од немачких речи (Страни преглед, год. VII и VIII, бр. 1—2, 143). — Само . . . *Писмени* акт решава о правима . . . орлака (Велькобић С., Објашњење трговачког законика. . . , Бгд. 1866, 118). — То је Радиши био . . . први *писмени* рад (Миодраговић Ј., Радиша или какав нам учитељ треба на селу, Бгд. 1910, 26). У осталим примерима налазимо придев *писмени* и у вези са следећим спрегама: *писмена* испраба, *писмени* траг, *писмени* документи, *писмени* акт, *писмена* сведочанства, *писмени* доказ, *писмена* критика, *писмена* заклетва, *писмени* позив, *писмени* састав, *писмена* исправа, *писмена* обавеза, *писмена* потврда, *писмена* наредба, *писмени* рад, *писмена* форма, *писмени* споменици, школски *писмени* задаци, *писмени* извештај, *писмени* и усмени део испита, *писмени* уговор, *писмена* задаћа, *писмена* и усмена реч, *писмени* извори, *писмена* представка, *писмени* послови, *писмена* сведоџба, *писмени* исказ сведска, *писмени* предлог, *писмена* представка, *писмена* исправка, *писмено* гласење, *писмена* препорука, *писмени* саобраћај, *писмени* тестамент итд.

5. И без посебних анализа, може се утврдити да у свим овим и оваквим односима придев *писмени* не значи „писмено написан“ већ једино и искључиво: „који је начињен *писменим* *писмом*“, „у облику писма“, „у писменој форми“ и сл. — чиме се, у ствари, ова семантика врло приближава оној коју нам пружа облик *писани* (отуда готово истозначне вредности у спрегама „писани извори“ и „писмени извори“, „писани документи“ и „писмени документи“ и сл.), мада у првом случају ипак претеже појам „типа“, а у другом појам „форме“ (писма).

Краћи облик *писмен* био би индикатор писмености, начелно, мада наилазимо и на примере, мање обичне и ретке, у којима тај облик фигурира уместо облика *писмени*. То имамо у свега неколико пронађених примера: Поднесе седници *писмен* реферат (Закон о пословном реду у Државном савету. . . , Бгд. 1930, 20). — Сваки послан *писмен* акт треба да има. . . (Ђурић М., Тактика великих тактичких тела, Бгд. 1885, 55). — Одговор први био [је] усмен, а овај последњи *писмен* (Баталака-Арсенијевић Л., Историја српског устанка, 1898, 1/538) — иако и овде придев (*писмен*) значи „у форми писма“ и сл. што је сасвим јасно из читавог контекста (а та јасноћа и омогућава да се краћи облик јави и тамо где га иначе не бисмо очекивали и где се најчешће не може ни сматрати примером доброг изражавања).

Пре свега богатство грађе језика коју пружа картотека Института, а и показана значењска и употребна вредност свих ових форми придева, те и властито језичко осећање и потврде које се могу наћи у свакодневном говорном контакту указују на следеће закључке: Облик придева *писмени* не може бити дезавуисан у корист било које друге солуције када

се ради о значењу „путем писма, писања“, дакле у синтагмама: *писмени задатак* итд. Овај облик може алтернирати са формом *писани* када се појам „у форми, путем писма“ приближава ситуацији којом се исказује да нешто носи типолошко обележје, својствено ономе што има форму писма („писмена књижевност“ \approx „писана књижевност“). Краћа форма *писмен* типична је за значења којима треба показати познавање писмености или квалитета те врсте, док је облик *писан* чист трпни придев који се може везати за својство као резултат реализоване, остварене радње — у ситуацијама, дакако, у којима је овакво разликовање могуће, а и потребно извести овим формама придева.

Е. Фекеше

ЈЕДНА НЕПОТПУНА СИНТАГМАТСКА ДЕТЕРМИНАЦИЈА

У посљедње вријеме све чешће можемо прочитати у штампи или чути на радију или телевизији реченичке синтагме типа:

... редовни и судски удружени рад, ... индустријски и сјемачички културе, ... нудистичке и илажз за богајз гз:лз,

а нарочито често:

... несврсиане и земље у развоју, ... несврсиане и земље у блокозима, ... неразвијене и земље у развоју итд.

Треба даље очекивати и синтагме типа: *Студентски и Трг ослобођења, слаби и ђаци лошег владања, индустријска и предузећа занатског типа* итд., итд. И управо док смо писали овај текст, пажњу нам је привукла телевизијска емисија једног нашег студија (у којој се говорило о нашим везама са НР Албанијом и италијанском провинцијом Пуља). Забележили смо дјелове реченица: „Традиционална *повезаност албанског и нардџа и народности Југославије*. . .“, „... *наши и градови са озов иодручја су*. . .“

Оваквих примјера бисмо могли навести још много, и чини нам се — сваким даном све више. Јер, ако се појави један синтаксички однос који није у духу норме, тј. граматичке правилности језика, неријетко је толико агресиван да за собом вуче цијелу серију конструкција истог типа, с тенденцијом ширења, чак постаје помодан.

Анализом наведених синтагми лако можемо доћи до закључка да је у њима нешто изостављено. А то изостављање, како нам се чини, није дошло утицајем одговарајућих конструкција из других језика (како се, иначе, у језику често дешава), већ је посљедица непознавања законитости сопственог језика. Боље рећи, то је резултат жеље новинара и других који формулишу такве синтагме (нарочито у различитим „материјалима“ за самоуправни и друга тијела) да упросте реченицу, да је